

Рајка ГЛУШИЦА*

УМЈЕТНИЧКЕ ВРИЈЕДНОСТИ ДЈЕЛА МАРКА МИЉАНОВА ПОПОВИЋА

Апстракт: У овом раду ауторка представља научне методе помоћу којих можемо анализирати стилске особености дјела Марка Миљанова Поповића, тј. откривати умјетничке, естетске вриједности тога дјела. Када је у питању најпознатије и најиздаваније војводино дјело — „Примјери чојства и јунаштва”, рецепијенти, најприје, уоче етичке и моралне поруке које оно еманира, док се о литерарним и естетским компонентама мање писало и говорило. Да су и те компоненте веома присутне у дјелу кучког војводе, лингвостилистичка истраживања и анализе ће нам помоћи у процесу доказивања. Неопходност и потребност лингвостилистичких истраживања дјела Марка Миљанова Поповића и раније су потенцирана, међутим, радови из те области тек су у зачецима.

Кључне ријечи: Марко Миљанов, „Примјери чојства и јунаштва”, лингвостилистика, литерарност дјела, умјетничке/естетске одлике

1. УВОД

Предавање у Црногорској академији наука и умјетности о дјелу Марка Миљанова, „једног од највећих људи Црне Горе, човјека који нам својим примјерима, карактером, оствареним дјелом и завјетом на човјечност чини част, спадајући међу велике људе југословенских народа” [1], одржано је 25. априла 2019, баш на дан

---

* Проф. др Рајка Глушица, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе

када је прије 186 година, на Горњем Медуну, рођен Марко Миљанов Поповић Дрекаловић, оглашени јунак, перјаник књаза Данила, па књаза Николе, војвода, сенатор, бригадир, војсковођа, први градоначелник Подгорице, дисидент и изгнаник, кучки мудрац и класик црногорске књижевности.

Још за живота „ушао је у царство мита, вјечни сјај легенде” [2], кроз епске пјесме, приче, анегдоте. Његови савременици свједочили су о изванредним моралним и етичким особинама кучког војводе. Чешки путописац Јосеф Холечек, након вишегодишњег познанства и бављења војводиним ставовима, карактером, животом и дјелом, закључио је: „Нијесам нашао ни у животу ни у књигама другог човјека за кога бих могао рећи: Тај је као Марко Миљанов” или „Срећан сам што сам нашао Марка Миљанова и био бих захвалан Црној Гори и кад не бих имао других драгих и оплемењавајућих успомена. Упознао сам човјека који за мене значи рјешење загонетке живота; човјека кога сви морамо узимати за узор”. [3] Њемац Герхард Геземан експлицитно тврди: „Најбољи Црногорац свога времена био је војвода Марко Миљанов. И кад ме неко запита — а често сам био питан — кога ја, који познајем толико јунака из историје, епских пјесама, тужбалица и кратких прича, сматрам за најбољег, морам и ја пружити вијенац старом војводи”, и додаје „био је не само најбољи од свих Црногораца него истовремено и најбољи приповједач и сакупљач кратких прича овога краја. То је човјек који је дјелима, поступцима и ријечима служио за углед црногорским и херцеговачким, чак и арбанашким племенима, који је као сунце на заходу, сјајем своје личности златио еру јунака која се журно примицала своме крају”. [4]

Након смрти, Марко Миљанов постао је јунак романа, приповијетки, романсираних биографија, драмских текстова, а његово дјело је предмет бављења преко пет стотина аутора, приређивача, критичара и других истраживача различитих научних профила, тако да је број библиографских јединица о животу и дјелу кучког војводе скоро достигао цифру од 1.400. [5] О његовом дјелу су урађене и три докторске дисертације¹, двије брађене на Београдском, а једна

¹ Најприје је Јован Чађеновић, 1976, у Београду, одбранио тезу *Књижев-но стваралаштво Марка Миљанова*, затим је Дара Вучинић-Врга, 1978, у Загребу, докторирала с тезом *Сусрећи, додири и њрожимања усменој народној*

на Загребачком универзитету, написано је преко педесет посебних књига и зборника, те организовани бројни научни скупови од којих се истиче Културна, научна и књижевна манифестација *Дани Марка Миљанова*, одржавана десет година (1988–1998). Интересовање за војводино дјело различитог је интензитета и траје већ пуних четрнаест деценија. Поменути бројеви су импозантни с обзиром на чињеницу да се Марко Миљанов касно описменио и почео да ствара, без икаквих књижевних претензија, тек у позној фази живота.

Једино војводино дјело штампано за живота је *Посланица Јолу Пилејшићу* 1883, која је након скоро педесет година постала предмет мистификација, судских поступака и Првог књижевног суда у Црној Гори (Подгорица, 1996). Сва остала дјела изашла су на свјетлост дана након пишчеве смрти: *Примјери чојсџива и јунашџива* 1901, приређивач Симо Матавуљ, *Племе Кучи у народној ѝричи и ѝјесми* 1904, приредио академик Љубомир Ковачевић и *Живоџи и обичаји Арбанаса* 1904/1905. у четири броја Летописа Матице српске, приредио Михаило Вукчевић, а онда као посебно издање 1907. приредио Љубомир Ковачевић. Први пут *Цјелокујна дјела Марка Миљанова* излазе 1930. у Београду, али без *Посланице Јолу Пилејшићу*, приредио их је Трифун Ђукић. *Сабрана дјела* у пет књига 1967, у издању Графичког завода из Титограда, приредио је Милорад Стојовић. *Сабрана дјела, криџичко издање* у два тома (1989–1990) приредили су универзитетски професори Јован Чађеновић и Љубомир Зуковић у издању ЦАНУ и „Побједе”. И коначно, *Цјелокујна дјела Марка Миљанова Појовића* у седам књига штампана су 2017. поводом 115-годишњице смрти писца, издавач је Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”. Ово издање Цјелокупних дјела садржи у Првој књизи и *Посланицу Јолу Пилејшићу* и тако је исправљена скоро вијек дуга неправда према аутору.

Црногорска академија наука и умјетности имала је удјела у афирмацији дјела кучког војводе, организујући *Симџозијум о живоџи и дјелу Марка Миљанова* 1981, а нарочито издајући већ помену-та, одлично урађена *Сабрана дјела, криџичко издање* у два тома 1989–1990.

сџваралашџива и ѝисане књижевносџи у дјелу *Марка Миљанова*, и на крају, Рајка Биговић-Глушица је 1995, на Филолошком факултету у Београду, докторирала на теми *Језик Марка Миљанова*.

2. СТАВОВИ СТРУЧЊАКА О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ МАРКА МИЉАНОВА

Прва права књижевна критика дјела Марка Миљанова дошла је из пера тада најауторитативнијег критичара Јована Скерлића, који је изнио веома афирмативан став о војводином дјелу и пророчки наговјестио будуће интересовање књижевних критичара, теоретичара и стручњака других научних профила за то дјело. Скерлић је у војводином дјелу препознао „античке премисе једноставности, епске сугестивности и вербалне енергије која спаја савременост с прошлошћу и будућношћу”. [6] Критичар апологетски истиче: „Марко Миљанов је једна од најсветлијих појава наше расе. То је човек о коме би се могле писати читаве психолошке и филозофске студије”. [7] Слично су о њему писали најпознатији критичари тог периода: Исидора Секулић, Вељко Петровић, Васа Стајић и други. У другој половини 20. вијека наступа период потпуне афирмације војводиног дјела и специјалистичких тумачења и разумијевања.

Критичари су сагласни у ставу да иако се ради о дјелу насталом крајем 19. вијека, оно плијени љепотом приповиједања, актуелношћу и свевременим и универзалним порукама. Војудино дјело скоро вијек и по наилази на одличан пријем критике и читалачке публике, што потврђује изванредна библиографија радова о њему. Одличан познавалац дјела Марка Миљанова професор Јован Чађеновић тврди да се његовом дјелу враћамо „као окрепљујућем извору снаге, особито у тешким временима кад су угрожене основне људске вриједности. Оно зрачи великом снагом, човјечношћу, племенитошћу и непрекидно је актуелно упркос промјенама које доноси ново вријеме”. [8]

Данашњег истраживача и читаоца интригира питање у чему је та магијска моћ и љепота дјела кучког самоука да привлачи толико пажње; видјели смо да је оно у скоро стопедесетогодишњем трајању занимало око пет стотина стручњака. Неки критичари кажу да је то „љепота моралних подвига” [9] и етичке поруке које оно еманира. Михаило Лалић полази од идеје, још у антици засноване, да оно што је добро и морално оставља утисак лијепог, па он вриједност и љепоту *Примјера чојсѝва и јунашѝва* одређује „По временски неограниченој љепоти моралних подвига то је књига каквих је мало на свијету, можда је једина у свијету књижевности,

књига која је од почетка до краја посвећена, испуњена врлинама. Праштање, правичност, поштовање противника, превазилажење личних и уских интереса, пожртвовање, вјерност, јунаштво, митротворство и човјештво — ко је други нанизао такав вијенац моралних подвига и нашао толико њихових скромних носилаца да о њима и само о њима сачини књигу?” [10]

Сада се поставља питање да ли, поред етичке љепоте и врлина којима су натопљени *Примјери чојсџива и јунашџива*, у њима има, и у коликој мјери, и поетске, литерарне, естетске вриједности засноване у пишчевом језику и стилу. На то питање ћемо покушати одговорити у овом раду и предложити научни приступ који би нам омогућио добијање коначног и ваљаног одговора.

Скоро сви критичари књижевног дјела Марка Миљанова Поповића, од Скерлића до савремених, похвално су се изјашњавали о његовом стилу и језику и истицали баш језик као једну од највреднијих компоненти његовог дјела, квалификујући га као бујан, густ, спонтан, језик природе чији дух извире из самог дна живота, из саме душе човјекове. За војводин стил Скерлић каже да је „...необичан, прост, али снажан, изразит и кристално јасан. Некоје странице подсећају на латинске историке другог реда, неке пак на збијену и бистру прозу Љубишину”. [11] Неки књижевни критичари чак тврде да је војвода Марко Миљанов створио „ремек-дело језичке, стилске и приказивачке уметности” [12], дакле, истичу се високи литерарни донети његовог књижевног стваралаштва, језика и стила.

На другој страни, поједини истраживачи, углавном лингвисти, поричу књижевни карактер језика Марка Миљанова. Један од најутицајнијих, Радослав Бошковић тврди да је језик Марка Миљанова „...још народни језик, још народски језик, још у малој мјери књижевни језик: то је језик без организоване, синтаксички организоване сложене реченице, без конструкција и обрта типичних за књижевни језик, без много чега што књижевни језик мора имати: то је народни језик на папиру...” [13]. Овакав став је прихваћен и често цитиран од већине каснијих испитивача војводиног језичког израза². Још строже и радикалније у оцјени језика Марка

² О ставовима лингвиста према језику Марка Миљанова видјети у Рајка Биговић-Глушица, *Језик Марка Миљанова*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1997, стр. 11–12 и 321.

Миљанова јесте тврђење Драгољуба Петровића да Марков језички израз није језик литературе већ „етнографско-фолклористичке грађе”. [14]

О одликама језика неког дјела с неспорним литерарним вриједностима, какво је и дјело М. Миљанова, није довољно говорити само на основу описа граматичког система у њему, подударности или неподударности са савременом језичком нормом, него и према стваралачким дометима³ и естетској (поетској) функцији тога језика. Роман Јакобсон, представник руских формалиста, Прашког лингвистичког серкла и харвардски професор, каже: „Лингвиста који је глув за поетску функцију језика и књижевни критичар који је равнодушан према лингвистичким проблемима и не комуницира с лингвистичким методама подједнако су очигледни анахронизми”.

Из свега реченог можемо закључити да најцјеловитије и најбоље резултате при анализи језика и стила неког књижевног ствараоца добијамо комбинованим лингвистичким и лингвостилистичким приступом језичким јединицама, тј. језичке јединице треба анализирати не само као граматичке категорије већ и као носиоце експресивне вриједности и естетске (умјетничке) функције.

3. О НЕОПХОДНОСТИ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА

На пријеку потребу лингвостилистичких истраживања дјела Марка Миљанова указао је професор Драгомир Вујичић прије више од двадесет година, приликом представљања књиге *Језик Марка Миљанова*. У свом излагању проф. Вујичић је истакао да војводино казивање обилује не само богатством народног израза него и цијелом „оркестрацијом стилских и интонационих ефеката”, те да би изучавањем стилске слојевитости његовог језика дошли до бољих и комплетнијих спознаја о самом дјелу, као и да би та врста истраживања била кориснија него расправљање о његовом правопису. [15]

³ Говорећи о напретку у црногорској књижевности друге половине 19. вијека у Енциклопедији Југославије (Црн-Ђ, 61), Далибор Брозовић истиче: „Ту су два највећа представника прозаисти Стефан Митров Љубиша и Марко Миљанов Поповић, оба уједно и ванредни језички ствараоци”.

И поред констатације професора Вујичића да се дјело кучког војводе најбоље може спознати истраживањем његовог стила и позива да се раде такве анализе, до данас на том плану скоро ништа није урађено. У богатој библиографији од близу 1.400 јединица о Марку Миљанову и његовом дјелу имамо два рада с тематиком из лингвостилистичких истраживања и то из пера колегинице Зорице Радуловић,⁴ у којем је описала перифрастичко изражавање као наглашено заступљену стилску црту и код Љубише и Марка Миљанова, и прошле године објављен наш рад о јаким позицијама текста и стилогености фразеологије у дјелу *Примјери чојсџива и јунашџива*. [16]

Када су у питању анализе стила, експресивности и сугестивности поетског говора Марка Миљанова, треба најприје указати на неке чињенице које тај стил у начелу детерминишу. Истичемо двије: 1. Марко Миљанов је ванредан бесједни и усмени приповједач и 2. он као једва писмен човјек има велике тешкоће да запише све богатство мисли и идеја које жели да пренесе на папир. Обје чињенице поткријепићемо аргументима.

Према свједочењу савеменика који су били у прилици да слушају војводу Марка како бесједи, он је био веома даровити говорник и казивач догађаја, прича, анегдота... Симо Матавуљ у својим *Биљешкама* каже: „Војвода је вечеравао у Локанди, те се сједило много дуже него обично, а друштво слушало је само једнога, њега, висило је о његовој ријечи! Та гладан и жедан човјек, а некмолит сит и напит, слушао би војводу Марка Куча, кад прича своје доживљаје, или о старим временима и јунацима, или кад износи чудне и дирљиве и луде и смијешне догађаје из народног живота у оним крајевима”. [17] Чешки путописац Јосеф Холечек пише: „Његова рјечитост је изванредна. Никад није у недоумици какву ће ријеч изабрати, како ће шта назвати правим именом, какав ће обрт узети да гане и убиједи. Његов говор је као горска бујица, брз,

⁴ Зорица Радуловић, „Фигуративност израза у дјелима Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова Поповића”, *Српски језик* 6, Београд, 2001, стр. 219–224. Рад је објављен и у ауторкиној књизи *Алхемија ријечи*, Унирекс, Подгорица, 2002, стр. 33–45, а под насловом „Стилске карактеристике у дјелима Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова Поповића” у Зборнику радова *Њеишеви дани* 1, Филозофски факултет, Никшић, 2009, стр. 353–367.

снажан и провидан као кристал... Његов говор је на многим мјестима готова пјесма и тече њеним размјером и ритмом. Понекад је опет проткан пословицама и изрекама датим у њиховој форми, што му придаје врло живу и шаролику боју. И као што нам његов говор стално пружа нешто ново, тако је и његов живот пун знаменитих дјела и догађаја. Треба само да пружимо руку као у ризницу, све што захватимо, биће бисер”. [18]

Такав раскошан говорнички дар и усменост није било лако укротити писмом и претворити у текст. Многи војводини учени пријатељи жалили су што не могу вјерно да забиљеже војводино живописно усмено казивање. Ово потврђују ријечи војводиног писара Михаила Ивановића: „Али одмах хоћу да нагласим да ја никако нисам могао написати (а ни он сам то није могао) причу тачно онако лепо како је он исприча. Да је било фонографске плоче или добра стенографа да ухвати његов говор, то би била најлепша проза српског језика... Он када стане шетати и говорити, знао је дивно концентрисати своју причу око примера који му се допада и изрећи своју мисао тако језгровито само на њему својствен начин”.⁵

Ако је тако било тешко ухватити „горску бујицу” војводиног казивања ученим људима Маркова времена, можемо претпоставити како је то било тешко тек описмењеном војводи. Позната је чињеница да се Марко Миљанов латио пера касно, тек у педесетој је почео да пише; прво дјело које је сам писао била је *Посланица војводи Пеку Павловићу*, настала између 1882. и 1885. године. Писање је за њега био мукотрпан посао. Он се сам на више мјеста жали на своју слабу писменост и страхује да ли ће моћи и умјети пером ухватити полет мисли и све богатство усменог приповиједања: „Скићу мисли некуда без стрва, а перо за мислима алида. Често се губи једно другоме да не зна перо куд се ћену мисли, но чека кваснијем кљуном од мастила, а памет скиће, за дуго му се није повратила” (*Посланица Пеку Павловићу*⁶); „Али да се то забјележи, требало ми је научит писат јер ми не бјеше рука перу

⁵ Марко Миљанов Поповић, *Плеће Кучи у народној њричи и њјесми*, Критичко издање, Прва књига, ЦАНУ, Подгорица, 1989, стр. 30.

⁶ Марко Миљанов Поповић, *Посланице. Примјери чојсїва и јунашїва*, Цјелокупна дјела, књ. 1, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, Подгорица, 2017, стр. 86.

навикнута, па се не слагаше једно с дугијем, но свашто на своју страну: мисли, карта, перо и мастило — све се даљи једно од другог” (Племе Кучи у народној причи и пјесми⁷); „...но сам се неувакат мога новог оружја, пера, дофатио, с тога нијесмо брзи и сложни један с другијем” (Живот и обичаји Арбанаса⁸).

Свакако невичност писању не треба поистовјећивати с невичности да се поетски мисли и говори. Војвода је био аутентични пјесник и прије него што је научио да своју поезију писаним знаковима записује. Због невичности у писању неки критичари смјештају војводино дјело на размеђу између усменог казивања и индивидуалног књижевног стварања. Да се и веома описмењени писци муче при стварању потврђује велики њемачки књижевник Ј. В. Гете који је говорио: „Боље мислим него што говорим, боље говорим него што пишем”. Одавно је примијећено, још у Прашком лингвистичком кружоку, да говорни и писани језик нијесу апсолутно идентичне појаве и да сваки од тих језичких планова имају своје специфичности. Однос између говорног и писаног језика требало би да буде предмет озбиљног научног истраживања, сматрају пражани.

Анализе и методе испитивања која нам могу дати одговор на питање колико је језички израз Марка Миљанова литераран, умјетнички успио јесу лингвостилистичка.

Лингвистичка стилистика је данас веома разуђена научна дисциплина која се бави анализом језичких средстава у вези с њиховим експресивним вриједностима у свим врстама текстова, па и књижевним. Служи се бројним методама и даје одличне резултате у изучавању стила који је, у суштини, избор између алтернатива што их нуди језички систем на разним нивоима. Писци се служе оним језичким средствима која су у изражајном погледу функционалнија и поливалентнија. Изучавати стил неког писца значи пронаћи сва она средства и начине којима писац од језика као грађе и најфлуиднијег посредника између мисли и звука ствара умјетност.

⁷ Марко Миљанов Поповић, *Племе Кучи у народној причи и пјесми*, Цјелокупна дјела, књ. 2, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, Подгорица, 2017, стр. 41.

⁸ Марко Миљанов Поповић, *Живот и обичаји Арбанаса*, Цјелокупна дјела, књ. 3, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, Подгорица, 2017, стр. 104.

4. НЕКЕ ОД СТИЛСКИХ ОДЛИКА ПРИМЈЕРА ЧОЈСТВА И ЈУНАШТВА

На језичкостилски израз Марка Миљанова доминантно је утицала народна књижевност, епска народна поезија и Његошево дјело. Војводино реторичко умијеће и дар надареног бесједника и рапсода, пјевача и састављача епских пјесама надвисили су сметње његовог касног описмењавања и неспособност лаког и брзог записивања и обликовања текста. Што се тиче стилскојезичких особености дјела Марка Миљанова, оне увелико зависе и од тога да ли је то прозна или стихована форма, којег је рода или жанра, тј. ради ли се о фрагментарној прози, анегдоти, етнолошко-реалистичкој прози, причи, посланици, епистоларној поезији, историјско-књижевној прози, писму, личној литератури, ауторском коментару и сл. С обзиром на то да се ради о различитим формама организације текста, потребно је примијенити њима прикладне методе и моделе истраживања, одабрати феномене за анализу у сагласју са специфичном природом текста.

Као примјер једне лингвостилистичке анализе и резултате које она даје показаћемо на дјеловима из већ поменутог рада о јаким позицијама текста и стилогености фразеологије у *Примјерима чојства и јунаштва*, најпознатијег и најиздаванијег дјела Марка Миљанова Поповића; од првог издања 1901. до данас штампано је више од 40 пута.

Примјери чојства и јунаштва представљају збирку кратких прича и анегдота које немају наслова већ су означене бројевима. У овој збирци анегдота најмање су заступљени стиховани сегменти, за разлику од друга два обимнија војводина дјела о Кучима и Арбанасима у којима су стиховани фрагменти чешћи и обимнији. Јаке позиције су она мјеста у тексту која су својеврсна смисаона и стилистичка чворишта текста, тј. мјеста која су по својој позицији у тексту и по својој форми изузетно значајна за разумијевање тога текста. [19] У јаке позиције текста спадају, најприје, наслов, поднаслов, мото, затим прва и посљедња реченица текста, а у ширем смислу ту спадају и имена ликова и уопште именована у тексту, стилске фигуре, фразеологизми, пословице, изреке, цитати и сл. У анализи јаких позиција текста одабрали смо инкоативне и финитивне реченице којима почињу и завршавају кратке приче и анегдоте.

Инкоативна реченица или прва реченица у причи има катафоричку, тј. отварачку функцију и садржи у себи елементе који упућују на оно о чему ће се говорити. Приче у *Примјерима* најчешће почињу оним што би се могло сматрати насловом анегдоте, а то је најчешће име или имена главних протагониста приче. Из класификације јаких мјеста текста видјели смо да наслов и имена ликовва спадају у јаке позиције, што значи да је јака позиција инкоативне реченице у *Примјерима* често вишеструко појачана. Наводимо примјере с именима протагониста у првој реченици: *Милован Јаничин Вујошевић из Брскућа река је...* (1)⁹; *Марко Ђељошев Зајрејчанин сједио је на Корића Ојска, код удла ће сјока воду њије.* (2); *Томо Пејров Појовић с Медуна удеси Грују Лукина, који му уди драћа.* (3); *Божина Стојанов и Лазо Новаков дјеху Безијовци.* (26); *Муљ Чоко, Турчин из Плава, иша је у њланину.* (23) и друге. Наводимо и примјере који почињу икоативном реченицом која би могла да врши функцију наслова приче и која не садржи имена протагониста: *Досћа је за освећу њоинуло љући на ове сјране, а досћа су добри љући смели бесћилуку људскоме да не изјину на њакву радоћу!* (37); *И за мало лијејо љући са задовољсјвом здоре како јунак не њрима њуђе њошњење.* (53); *Подбрајимсјво је у њо вријеме досћа услује у ови бесудни крај учињело.* (27) и друге.

Финитивна реченица има анафоричку, затварачку функцију, типизирана је као и инкоативна и обично рекапитулира оно о чему се у причи говорило, па често звучи као закључак, сентенца или поука извучена из онога што је казано: *Јер дају ријеч не смијеш њојазии, е часћ би своју њојазии.* (4); *Види се лијеја миса у везира, а добре мисли и лијејо здоре.* (44); *... јер кад не би њинули, дише се звали кћери а не синови, осћа би укор на њин њрај.* (42); *... а Бој зна колико хоћаше још биј њојидије, да не би Вула и Тодора.* (11); *И њако, сломио вајан и бачи ја у воду Цијевну ради знака нишћавне љубави.* (18). Често се финитном реченицом констатује да се о испричаном догађају или јунаку, као примјеру који треба да уђе у колективну меморију, у народу похвално говори или у пјесме пјева, што је такође јака порука за крај приче: *Њено нарицање и њријење заслужи сјомена, ње ју и данас Арбанаси њјевају.*

⁹ Број у загради односи се на број приче у *Примјерима чојсјва и јунашћва.*

(13); *Бој Пејиров с дејовима ойјева је у народње йјесме наш народ уз йусли, а арбанашки из йласа!* (57); *И Лекиној мајци су честиййали Арбанаси јуначко йрејнуће, која из дудине душе хоћаше све своје даи, йтек да сачува часи, с којом се Арбанаси йолико йносе и диче!* (25). Јаку позицију финитивној реченици понекад додатно оснажи благослов као жељни исказ којим се призива добро ономе коме је упућен, па је ефекат финитне реченице јачи и стилогенији: *Сад нека је народу живљење, а њима блајодарности и йошйење.* (29); *Народ је йоворио: Дај Боже, йошйеноме йтакве йријайеље ка шйо даде Осману Алију!* (22); *На далеко њини йоздрави йресйали су кад су умрли. Просйа им душа!* (47).

У јаке позиције текста спадају и фразеологизми, пословице, изреке, цитати и сл., што тим језичким јединицама појачава стилогеност коју већ по својој експресивности имају. Фразеологија неког писца или употреба устаљених израза најчешће носи изразит стилски печат, па се фразеологизми мање изучавају са синтаксичког и структуралног аспекта, а више са семантичког и стилистичког аспекта. Што се фразеолошког слоја у текстовима нашег писца тиче, он је дубоко ослоњен на фразеологију народне епске пјесме и црногорских народних говора, са знатним утицајем Његошевог стваралаштва. Фразеологизми или фраземи су језичке јединице којима су сликовитост и експресивност иманентно својство и спадају у фразеологију у ужем смислу. Међутим, с формално жанровског аспекта, у фразеолошке јединице у ширем смислу спадају и стални епитети, устаљена поређења, фразеологизми, пословице, изреке, клетве, заклетве, благослови и изреке. Сви ови елементи су веома присутни у војводиним анегдотама, тако да можемо рећи да је свака од њих препуна јаких мјеста, што их веома стилски детерминише.

Идиоме или праве фразеологизме не ствара сам писац, већ се они репродукују у готовом облику и могу бити различите провенијенције. Они забиљежени у *Примјерима* су прије свега из живих народних говора и из народне књижевности: *И йако, за йланку глаку сви йри осйаше жива.* (259); ... *йрема себе йодише до ђавољеја!* (255); *йтек џамија ојде сва у йомилу* (262); *оба йушйише йлачу на вољу; но су йроз йрсйе њина међусобна злочинсйва йледали;* *Илинка на дрзу руку узе комай љеда* (269); *Удри, ђе йи ойкиде нос*

(265); *све шїо му је ѓреко ѓлаве ѓрошло; Ада мене ноћас на сан један удари ѓо ѓлави, а ја њеѓа ѓоѓио ѓаво.* (282); *Оволику заборав на себе и своју частї ѓод ноїе зїажену* (262); *ѓам да ми никад на ум не ѓане!* (282) и бројни други.

Пословице и изреке чине посебан фразеолошки слој у књижевним текстовима. У *Примјерима чојсїва и јунашїва* често региструјемо концизне и афористично срочене сентенце које су производ народне мудрости, али неријетко је у њима уткана и пишчева индивидуалност, креативност и мисаоност. Одлике свевремености и гномичности имају сљедећи примјери: *Великодушностї јунашїву ѓриличе!* (248); *Али невоља дрога не ѓлега.* (245); *Инаѓ душе нема.* (292); *Од добра чињетї нишїко се кајай неће!* (245); *Туђе ѓраво ѓошїуј — своје драни!* (248); *Јер даѓу ријеч не смијеш ѓоѓазии, е частї би своју ѓоѓазии!* (228); *Оѓвори врашїа ѓооме шїо дјежи, а заѓвори ѓооме шїо ћера!* (246); *Боље се никад не осветишї но рђавоѓа за освету удишї!* (260); *Шїо смо ѓражили оно смо и нашли.* (227); *Жене и ћеца не смију се ћерашї у сурїун...* (247); *...брашї је ѓо оцу и мајци а ѓобрашїим је ѓо Боїу и дожјој ѓубави драшї.* (249); *за добро чојек вазда жели лијеѓо ѓричашї, али ѓа чушї.* (252); *У народ није заборављено ничије зло, ни доброчинсїво, но је свашїко осїа-вио своме ѓрашїу ѓослије себе ко је шїо чинио.* (290); *Рукочиниоц не смије своје рад увеличавашї ѓричом, нако да ѓа дрља.* (292); *Радији сам ѓоїинушї ѓлавом но образом!* (242) и друге. Текст који је толико натопљен мудростима и пословицама сигурно ће бити и стилски потентнији и експресивнији.

Клетве се заснивају на вјеровању у магијску моћ ријечи, тј. да се ријечима може магијски дјеловати. Изрицање клетве врста је говорног чина зле жеље. У црногорској књижевности оне имају посебно мјесто с високом естетском изражајношћу и сугестивношћу, прије свега мислимо на клетве из *Посланица* Петра Првог и клетве из *Горској вијенца*, као и из народне поезије. Велику афективну обојеност имају и клетве у *Примјерима* у којима употреба оптативног радног придјева носи снажну експресивност и модалност јер се клетвом износи став говорног лица, односно жеља да се оствари оно што се клетвом изриче. Наводимо неке примјере клетви, синтаксички разнородних: *Нијесмо дошли да ѓијемо и ије-мо, но да крвника удијемо и ѓлијенимо, рђа ѓи образ удила!* (242);

А зашћо уди своја кума, удио ње Бої и светији Јован! (228); *Ками да ви је, кад ме остїавистїе жива!* (232); *Пушїи, друко, да ње Бої уди-је!* (265); *Шїа учини, Недо, зла њи срећа* (268); *ко не може ѡдгније-ѡи да му се ѡраво кажуже, а он нека цркне!* (288) и друге.

Заклетве се изговарају у посебним, обично драматичним ситуацијама, повишеним тоном, с наглашеном експресијом и афективношћу. Појам којим се говорник заклиње припада концептима на врху аксиолошког система црногорског ратничко-херојског модела културе. То су: образ, част, Бог, вјера, душа...: *Оћу, образа ми,* (288); *Но ми ѡраво кажи, образа ѡи!* (288); *А не удри ко је Пиїер, Куча уїрав, Бої ѡи и светији Јован, јер истїражисмо Куче!* (233); *е ѡако ми дина и амана* (251); *Не уди Иво Јоков овоїа, доїами* (276); *Не часноїа ми крсїїа, но и на јавље да ме ударио, ѡаман ѡако би му ѡродило!* (282); *Оће ѡурске ми вјере* (291); *Ја сам, ѡако ми душе, свакоїа чока моїа на мејдан добїи.* (227); *Ласно, душе ми.* (227); *Нијесам, душе ми* (287). И благослови, као жељни искази којима се за разлику од клетви призива добро ономе коме су упућени, мање су заступљени од клетви и заклетви у *Примјерима чојсїва и јунашїва*. Обично писац изриче благослов као закључак након испричаног догађаја, којим учиниоцу доброг дјела призива остварење нечег што има позитивну конотацију: *Дај Боже, ѡошїеноме ѡакве ѡријайїеље ка шїо даде Осману Алију!* (243); *Добро учиње, ѡомоїа му Бої!* (248); *Сад нека је народу живљење, а њима блаїодарносїи и ѡошїење* (257); *Бої је зар река да ми немамо више вијека, но се свршава наша, ѡеке да Бої с образом!* (246); *Аферим Каурине! Халал ѡи вјера!* (283); *На далеко њини ѡозрави ѡресїали су кад су умрли. Просїа им душа.* (272).

Како видимо из примјера, инкоативна и финитивна реченица, као јаке позиције текста, често су додатно појачане другим стилогеним елементима (именима, функцијом наслова, сентенцом, благословом, фразеологизмом и сл.) који спадају такође у јаке позиције текста, али и другим стилематичним јединицама, чиме се постиже јачи стилски ефекат и експресивност текста. У кратким анегдотама које чине *Примјере чојсїва и јунашїва* скоро свака реченица, не само прва и посљедња, садржи неки елемент из корпуса јаких позиција текста или неки други стилски поступак, фигуру и сл. Свеприсутност стилски маркираних јединица подиже експресивност и литерарност текста, тј. његове умјетничке вриједности.

5. ПРИМЈЕРИ СТИЛСКИХ ВЈЕЖБИ

Да бисмо одговорили на питање да ли је вриједност дјела *Примјери чојсџива и јунашџива* само у моралним и етичким порукама које оно еманира или је то дјело и естетски успјело и умјетнички вриједно, послужићемо се стилском анализом текста *Примјери чојсџива и јунашџива* из пера војводе Марка Миљанова Поповића и текста који представља „превод” тог војводиног дјела на савременом српском језику¹⁰. Овај „превод”, боље рећи адаптација имала је за циљ да се текст настао крајем 19. вијека приближи савременом српском читаоцу, прије свега потомцима Куча у Србији, којима је, према ријечима аутора, извјесног Илије Петровића, ијекавица далека или потпуно заборављена, „кучка лексика непозната а српски језик Марка Миљанова застарео и, као такав неупотребљив у говорном и писаном општењу”.¹¹

Овај нечувени поступак скрнављења оригиналног текста ипак може нечему послужити, у овом случају као стилска вјежба у доказивању умјетничке вриједности војводиног текста. Етичке поруке и моралне врлине које се славе исте су у обје варијанте текста, али начин на који се организују и бирају језичке јединице различит је, па тиме и стилски ефекат, експресивност и коначни утисак поруке. Кад упоредимо *Примјере* Марка Миљанова са *Примерима* Илије Петровића, јасно можемо уочити типичне одлике војводиног стила, литерарност и естетску вриједност текста која је „изгубљена у преводу” иако је остала и морална порука и етичка вриједност примјера.

Навешћемо редом 1. 2. и 4. анегдоту у преводу на савремени српски језик, па затим у оригиналној војводиној верзији, јер тако, једна поред друге, јасно показују у чему је љепота, необичност и стилски потенцијал оригинала у односу на баналност и извјештаченост „превода”.

¹⁰ *Примјери чојсџива и јунашџива* су 2014. године у Београду екавизирани и штампани као *Примери чојсџива и јунашџива*, у издању Школа гусала „Сандић”. И *Горски вијенац* је доживио сличну судбину, наиме, 1927. године је у Београду „прерађен” у приповијетку за младе *Горски венац*. Аутор прераде био је Душан Богосављевић.

¹¹ *Примери чојсџива и јунашџива*, прилагодио савременом српском језику Илија Петровић, Школа гусала „Сандић”, Београд, 2014, стр. 31.

1.

Милован Јаничин Вујошевић, из Брскута, рекао је: „Ја сам, тако ми душе, сваког човека могао победити на мегдану!” Питали су га: „Како, стрико Миловане?”

Милован: „Лако, душе ми! Он се разљути, па ме псује, скачући и дрхтећи од беса! Ја не говорим ништа. Кад сутрадан, он као покисао, стиди се и каје због својих речи! Ето, ја добио, а он изгубио!”

1.

Милован Јаничин Вујошевић, из Брскута, река је: „Ја сам, тако ми душе, свакога чоека мога на мејдан добит!” Питали су га: „Како, стрико Миловане?” Милован: „Ласно, душе ми! Он се наиједи, па ме псује, скачући и дрктећи од иједа! Ја не говорим ништа. Кад сјутрадан, он ка кван, стиди се и каје од својих ријечи! Ето, ја добио, а он изгубио!”

2.

Марко Ђељошев, Затрепчанин, седео је на Хотским Коритима код бунара са ког стока пије воду. Са њим је било још другова. Један сиромаш, по имену Пој Уља, вадио је воду из бунара да му пије стока. Марко и дружина су се ругали сиромашу. Пошто су му досадили с ругањем, он је оним ведром којим је вадио воду и сипао стоци ударио Марка у главу, тако да му је крв потекла. Људи из Маркове дружине су хтели да убију сиромаша, али Марко није дао, говорећи: „Није требало да се ругамо сиромашу; што смо тражили, то смо и нашли!” Тако је Пој Уља остао неизмлаћен моткама, што би му се десило да је ударио најгорег из те дружине, али он је ударио најбољег!

2.

Марко Ђељошев, Затрепчанин сједио је на Корита Отска, код убла ће стока воду пије. Код њега је било још дружине. Један сиромаш, по имену Пој Уља, вадио је воду из убла, да му пије стока. Марко с дружином ругали су се сиромашу и дражили га. Он, пошто му досадише ругањем, оном штругљом којом је воду вадио и стоци сипа, ударио Марка у главу, те крв низ њега проточи. Други

су шћели да га убију, но Марко не даде, говорећи: „Не би ли се ми сиромаху ругат. Што смо тражили, оно смо и нашли!” И тако Пој Уља остаде неизмлаћен тојагама, као што хоћаше да бјеше ударио најгорега, но уби најбољега, те му проби ка мајчино млијеко!

4.

И ово је једна лепа Томова реч. Тренчо Дедин убио му је сестрића, хотског барјактара Праича Ватина. Томо је жалио сестрића као свога сина, али то је већ било и прошло. Кад је Томо прекорио убицу говорећи му: „А, зашто си убио свога кума, убио те Бог и Свети Јован?“, убица је одговорио: „Стрико Томо, натерао ме онај нитков Вуја Ведине, па сам рекао: ‘Убићу га’, а нисам могао да слажем!” Томо: „Е, није требало да обећаваш то што не ваља! А, пошто си већ обећао, нека си га убио! Дату реч не смеш погазити, јер би част своју погазио!”

4.

И ова ријеч Томова лијепа је. Бјеше му убио Тренчо Дедин сестрића, барјактара коцкога, Праича Ватина. Томо је жалио сестрића ка свога сина. То је већ било и прошло. Кад је Томо прекорио убицу, говорећи му: „А зашто уби свога кума, убио те Бог и свети Јован!” Убица рече: „Стрико Томо, нагна ме она рђа Вуја Дедина, те рекох: ‘Убићу га!’ — па не могах лажат!” Томо: „Е, не било рећ што не ваља, а већ пошто си река, и ако си га убио! Јер дату ријеч не смијеш погазит, е част би своју погазио!”

И првим читањем јасно је на чијој страни је литерарност, експресивност, стилска маркираност и онеобичајеност. Навешћемо неке од лако уочљивих разлика: потпуно је неприродна и страна екавица у лексичком, фразеолошком и језичком контексту и хронотопу *Примјера чојсџива и јунашџива*; обичан је и баналан ред ријечи у „преводу” на савремени српски језик у односу на оригинални текст; употреба перфекта умјесто аориста и имперфекта у оригиналу као глаголских облика којима исказује доживљеност радње; употреба пуног облика инфинитива потпуно нетипичног за говоре војводиног завичаја; правилна употреба падежа мјеста и правца кретања такође нетипична за народне говоре јунака и

аутора текста; богатство, семантичка дисперзивност црногорске лексике у оригиналу (упоредити однос убао: бунар; рђа: нитков; тојага: мотка; ласно: лако; наиједити: разљутити; kwasан: покисао; штугља: ведро); карактеризација ликова кроз народни говор и њихова природност и пластичност постоји само у оригиналној војводиној верзији; такође, пишчев језички израз природан и жив, моћан и изражајан само је у оригиналној верзији. У другој анегдоти „преводицац” је изоставио фразеологизам у финитној реченици: *ѿе му ѿроби ка мајчино млијеко* због немогућности „превода”. У „преводу” нема Марка Миљанова, овако говори и пише Илија Петровић. Иако су тема, јунаци и поруке исти, начин организације и избор језичких јединица је другачији, тј. стил је другачији, експресивност и естетска оствареност, самим тим и умјетничке вриједности текста.

6. ЗАКЉУЧАК

Већина истраживача дјела Марка Миљанова као његову одлику истиче, поред снажних етичких и моралних порука које еманира, и литерарност, тј. естетску вриједност, иако постоје и они који те умјетничке вриједности оспоравају. Да би се доказивало да војводино дјело посједује, и у коликој мјери, умјетничке вриједности, потребно је примијенити нове научне методе и парадигме. Језику испитиваног дјела не треба прилазити само с формално-граматичког аспекта, већ да би се добила потпунија слика његове посебности морају се укључити и изучавања естетске и стилистичке компоненте његове, што и јесте незаобилазан аспект анализе једног књижевног дјела. Иако се на неопходност лингвостилистичких истраживања дјела кучког војводе указивало одавно, радова те врсте је веома мало, можемо рећи да су у зачецима.

Да би се донијели сигурнији закључци и тврђења, потребно је урадити детаљне лингвостилистичке анализе текстова нашег писца; тек тада ће се моћи прецизно тврдити зашто је и колико је његов језички израз литераран и поетски моћан. Поред метода из лингвистичке стилистике, треба примијенити и методе које нуде лингвокултурологија и прагмалингвистика у својим истраживањима и анализама.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Лалић, Михаило: Зубља Марка Миљанова. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 492.
- [2] Стојовић Милорад: Надмоћ људскости. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 137.
- [3] Холечек, Јосеф: Непокоран. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 70. и 72.
- [4] Геземан, Герхард: Геније агона. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 99. и 102.
- [5] Драгосавац, Г. Бранка: Био-библиографија Марка Миљанова Поповића. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 7, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017.
- [6] Ивановић, В. Радомир: Поетика и етика Марка Миљанова. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства/Медон, 2019, стр. 386.
- [7] Ђукић, Трифун: Карактер. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 81.
- [8] Чађеновић, Јован: Књижевно стваралаштво Марка Миљанова. Београд, 1981, стр. 276.
- [9] Петровић, Вељко: Висок, модеран дух и морал. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 95.
- [10] Лалић, Михаило: Зубља Марка Миљанова. Подгорица: Слово и вијек, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2016, стр. 348.
- [11] Скерлић, Јован: Марко Миљанов. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 79.
- [12] Петровић, Вељко: Висок, модеран дух и морал. Подгорица: Цјелокупна дјела, књ. 6, *Марко Миљанов у ојлегалу кришике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2017, стр. 95.
- [13] Бошковић, Радослав: Одабрани чланци и расправе. Титоград: ЦАНУ, Посебни радови, књ. 1, 1978, стр. 19.
- [14] Петровић, Драгољуб: Напомене о језику Марка Миљанова. Нови Сад: Зборник за филологију и лингвистику XXV/2, 1982, стр. 91–98.
- [15] Вујачић, Драгомир: Ријеч и дјело — Језик Марка Миљанова. Подгорица: *Дани Марка Миљанова*, Зборник радова 4, Културно-просвјетна заједница Подгорице, 1998, стр. 181–184.
- [16] Глушица, Рајка: Јаке позиције текста и фразеологија у *Примјерима чојсџива и јунашџива*. Подгорица: *Умјетничке и научне вриједности дјела Марка Миљанова Поповића*, Зборник радова, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2018, стр. 93–120.
- [17] Матавуљ, Симо: Биљешке једног писца. Београд: Просвета, 1953, стр. 178.

- [18] Холечек, Јосеф: Непокорен. Подгорица: Слово и вијек, *Марко Миљанов у оїлегалу криїшике*, Фонд за развој Куча „Марко Миљанов”, 2016, стр. 48–52.
- [19] Katnić-Bakaršić, Marina: *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga, 2001, str. 268.

Rajka GLUŠICA

ARTISTIC VALUES OF MARKO MILJANOV POPOVIĆ'S WORKS

Summary

While most researchers on Marko Miljanov's work emphasize as its features both the strong ethical and moral messages that it emanates, and its literary, i. e. aesthetic value, there are still those who question such artistic values. In order to determine whether, and to what extent the Duke's work possesses those artistic values, there should be a shift towards new paradigms and scientific methods. Analyses and research methods that can provide an answer to this question include those of linguostylistics. The language of the work under study should not only be approached from the formal-grammatical point of view, but, in order to obtain a more comprehensive picture of its peculiarities, the studies of its aesthetic and stylistic components must be included, as those constitute an indispensable aspect of the analysis of a literary work.

In this paper, the author presents scientific methods which may be implemented to analyze the stylistic peculiarities of the work of Marko Miljanov Popović, i. e. to discover the artistic, aesthetic values of that work. When it comes to the Duke's most famous and the most published work, *Examples of Humanity and Bravery*, the recipients first noticed the ethical and moral messages it emanates, while the literary and aesthetic components have been less written and talked about. By examining the phraseology and the strong positions of the text, the author aims to point to pervasiveness of these components in the works written by the Duke of Kući. The importance and necessity of linguostylistic research of Marko Miljanov's works has been emphasized before, yet it still seems to be in the early stage of its development.

Key words: Marko Miljanov, *Examples of Humanity and Bravery*, linguostylistics, literary value, artistic/aesthetic features